

Наталія Кононенко

ЦІННІСНА СКЛАДОВА СУЧАСНОГО ЕТАПУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ УКРАЇНИ

Досліджено головні причини повільної модернізації українців та, відповідно, формування інституцій, здатних її каталізувати, а саме – домінування патернальних цінностей, відсутність об'єднуючих всю націю ціннісних наративів та консервацію цього неадекватного стану власниками «захопленої держави» – олігархами.

Ключові слова: цінності, модернізація, реформи, цінності розвитку, цінності виживання, олігархат.

Natalia Kononenko. The valuable component of the modern state of government of Ukraine. *The center of the article is the study of the main causes of slow modernization of Ukrainians and, accordingly, the formation of institutions that can catalyze it. Among them are the domination of paternal values, the absence of value-added narratives that unite the whole nation and the preservation of this inadequate state by the owners of the «captured state» – the oligarchs.*

Keywords: values, modernization, reforms, values of development, values of survival, oligarchy.

Саме цінності є детермінантами суспільного розвитку, які пояснюють, заради чого люди/суспільство живуть та діють, а саме – витрачають сили, час та ресурси. Процитуємо на початку статті одного з провідних українських аксіологів - Я. Грицака, який наголошує: нація – це не про мову чи про історію, а про модернізацію. «Хочеш бути сильним – модернізуйся! Твори відповідні інституції: професійну армію, першокласну і некорумповану освіту, конкурентну науку. Дай стати на ноги бізнесу,

Кононенко Наталія Вікторівна, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України

приведи в країну інвестиції. Іншими словами, нація є платформою чи інструментом для модернізації», – зазначає він [1]. **Отже проблема, аналізу якій буде присвячений цей текст, я б сформулювала таким чином: що не так із нашим суспільством, чому прагнення динамічних змін не стає центром ціннісного світу українців та нашої національної ідентичності?** Більш жорстко, але не менш цікаво формулює проблему економіст Олександр Пасхавер, який наголошує на тому, що заради такої мети, як створення власної сильної держави, нам, українцям, потрібно дослідити/препарувати таку нашу характеристику, як нездатність упродовж трьох століть створити повноцінну власну державу [2].

Щоб запропонувати кваліфіковану відповідь на це питання, вважаємо за потрібне:

- проаналізувати та визначити тип домінуючих у суспільстві цінностей, які визначають стандарти політичної поведінки українців;
- спробувати надати відповідь на питання, чи можливо подолати дуальність ціннісно-ідеологічного світу українців;
- надати відповідь на питання, чому кількість адвокатів «цінностей розвитку» зростає в Україні дуже повільно;
- зробити акцент на специфічності розвитку інститутів у межах «захопленої держави» (якою лишається Україна);
- зробити наголос на важливості екзогенного тиску (на владу та суспільство) з боку західних партнерів України для завершення/продовження/прискорення модернізації.

Перше. Українці залишаються суспільством, хворим на домінування патернального типу поведінки. Суспільства, наголошують Р. Інглгарт та К. Вельцель, де домінують патернальні цінності, «цінності виживання», відрізняються порівняно низьким рівнем особистого добробуту, невисокими показниками здоров'я населення, відсутністю міжособистісної довіри, нетерпимістю до інакодумців, гендерною нерівністю, підвищеним інтересом до матеріальних аспектів життя, вірою в могутність науки і техніки, ігноруванням природоохоронної проблематики, невисоким рівнем

розуміння суспільством сутності політики, готовністю підтримувати авторитарні режими [3]. На жаль, велика кількість емпіричних кейсів свідчить, що ціннісні прагнення демократії, свободи, гідності, справедливості не збігаються із інструментарієм їх досягнення: українці, переважно, все ще перебувають у зоні впливу традиційних цінностей – «цінностей виживання».

Як і має бути в суспільстві, яке «виживає», українці мають дуже високі патернальні сподівання на державу, яка повинна забезпечувати допомогу безробітним, обкладати податками багатих і підтримувати бідних та забезпечувати рівність доходів. Абсолютно прогнозовано, що, обираючи між «підтримкою порядку в країні», «наданням людям більших можливостей впливати на прийняття владою рішень», «боротьбою зі зростанням цін», «захистом свободи слова», більшість українців роблять акцент на «підтримку порядку в країні» [4]. Як правило, суспільства із високим рівнем патернальності мають не дуже високий рівень глибинної поваги до демократичних практик та політичної культури. І Україна – не виняток. Українці, які в новітній історії пройшли крізь 4 революції («Революція на граніті» – 1990 р., «Україна без Кучми» – 2000 р., Помаранчева революція – 2004 р., «Революція Гідності» – 2013-2014 рр.), цінують демократію менше, ніж громадяни в Німеччині, Нідерландах та Польщі. Інтерес до політики в Україні виявлений значно менше, ніж, наприклад, у Німеччині та Нідерландах, де, відповідно, 62% і 65% цікавляться політикою (в Україні – лише 37%) [4]. Рівень інклюзії громадян у різні форми політичного та громадського життя в Україні також набагато нижчий, ніж в Польщі та Німеччині [5].

Наголосимо на тому, що саме наша патернальність стала, не в останню чергу, причиною обрання діючого Президента Володимира Зеленського та неймовірного успіху на парламентських виборах його політичної партії «Слуга народу». Так, дослідження мети розвитку українців, проведене соціологічною групою «Рейтинг» у червні 2019 року, фіксує, що лише 12% опитаних наголошують, що необхідно у найближчі 10 років досягнути

такого рівня демократії, коли громадяни матимуть спроможність впливати на ухвалення рішень, і 16% респондентів вважають, що в найближчі 10 років Україну потрібно зробити «чеснішою та справедливою» [6].

Друге: для гармонійного консенсусного схвалення спільних національних цінностей та положень об'єднуючої спільної ідентичності необхідно завершити процес націогенезу українців.

Питання можливості створення єдиних, об'єднуючих українців ціннісних наративів залишається активно дискурсивним. На думку М. Рябчука, в Україні ми все ще маємо справу з двома несумісними, взаємовиключними ідентичностями: «радянською» та «антирадянською», українофобською та українофільською, антизахідною та проєвропейською, колоніально-імперською та антиімперсько-антиколоніальною» [7]. Науковець вважає, що специфіка дихотомності української ідентичності полягає в тому, що «етнічна» (аутентична, за Рябчуком, ментальність українців) її частина (на відміну від «західнослов'янської ідентичності») набагато тісніше пов'язана з західними, ліберальними цінностями, розвиток яких україно необхідний для здійснення реформ в Україні [8].

Шалений успіх Володимира Зеленського та його політичної партії під час останньої електоральної кампанії не знімає з порядку денного питання спільних цінностей для українців. Так, головним мотивом обрання Зеленського, відповідно до результатів дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, проведеного у серпні 2019 року, стало не прагнення більшості українців жити в демократичній європейській країні, що вбудована в євроатлантичні безпекові структури, а бажання «повного оновлення влади» (54,9%) та «небажання лишати П.Порошенка на посаді Президента» (32%) [9]. А ціннісний та світоглядний портрет українців, які підтримали Зеленського, залишається і сьогодні доволі строкатим. Так, лише половина виборців Зеленського підтримує вступ України до НАТО. А переважна більшість тих, хто підтримав Президента, мають не просто патернальний, а інфантильний світогляд [10].

Третє: було б помилкою вважати, що кількість українців, які розділяють/підтримують/слідують цінностям розвитку, не зростає, але динаміка збільшення цієї частини суспільства, що може підтримати модернізацію та надати принципову нову генерацію лідерів, невисока. М. Шульга вважає, що тривалий час українське суспільство перебувало в транзиті без чітких орієнтирів на певні ідеологічні, державні та економічні моделі. Зміни в усіх сферах відбувалися хаотично та непередбачувано, що стало підставою для тривалої кризи ідентичності. Більше того, ця невизначеність накладалася на традиційні для українців розколи суспільної свідомості на ціннісному рівні по лініях «європейські – азіатські цінності», «радянські цінності – ліберально-ринкові цінності», «радянські цінності – традиційні українські цінності», «націоналістичні цінності – західні ліберальні цінності» [11]. Надії на подолання кризи аберантності у суспільній свідомості з'являються після Революції Гідності, коли після президентських та парламентських виборів 2014 р. до влади прийшла прозахідна більшість і проголосила європейську та євроатлантичну інтеграцію метою зовнішньої та внутрішньої політики. Дійсно, останні роки все більше українців роблять акцент на тому, що обирають як бажану модель життя в сучасній цивілізованій Західній країні та орієнтуються при цьому і на демократичний устрій, і на захист прав людини, і на ринкову економіку, і на право індивідуальної самореалізації. Питання, наскільки ці орієнтації стають реальними регуляторами поведінки українців, поки що залишається відкритим. Певне занепокоєння під час аналізу цінностей українців викликає і те, що відсоток тих, хто свідомо обирає патернальні (або «пострадянські», або «східнослов'янські») цінності, все ще залишається критично великим. Наприклад, згідно з дослідженням соціологічної служби «Рейтинг», яке проходило у грудні 2018 р., більше 50% українців (на шостому році війни України з Росією!) не підтримують вступ України до НАТО (7% – повністю проти, 17% – не визначились, 33% – скоріше проти, ніж за). Більше 50% мешканців Донецької, Харківської, Луганської та Одеської областей не вважають Російську Федерацію країною-агресором [12].

Четверте. Обмеженість ендегенного ресурсу (політичного класу, владних і політичних інститутів та громадянського суспільства) для швидкого та успішного завершення Україною транзиту (і ціннісної модернізації – в першу чергу) зумовлені тим, що Українська держава зберігає свій патримоніальний чи «захоплений» характер. Вплив олігархії на всі сфери діяльності суспільства спричиняє бідність, яка консервує патерналізм українців. Патернальна ментальність не продукує продуктивні націє- та державотворчі сенси. Захоплений олігархами країні не потрібні свідомі громадяни, які відчують себе тут господарями і власниками. Саме через це націєтворчі процеси в тій частині, де на них може впливати держава (в конвертації, наприклад, військового, економічного, культурного, спортивного патріотизму, локальних ідентичностей /регіональних, етнічних/ у загальну політичну ідентичність) відбуваються повільніше, ніж того вимагає історична ситуація. Серед найбільш дефектних результатів політики, що здійснюється владою у «захопленій державі», такі:

– *подальше зубожіння переважної більшості українців, зростання рівня суспільного цинізму та наростання кризових явищ у суспільній свідомості.* Згідно з Індексом бідності від Bloomberg (2017 р.) Україна перебуває в десятці найбідніших країн світу [13]. За інформацією ООН, більше 60% живуть за межами бідності [14]. Згідно з доповіддю ООН World Happiness Report 2017, українці є гостро нещасливими і перебувають на 132-й позиції рейтингу щастя із 155 існуючих [15]. Небезпека цинізму сучасних українців полягає в тому, що він унеможлиблює їхню конструктивну взаємодію, руйнує соціальний капітал, який є вирішальним фактором зростання добробуту та перспективи сталого розвитку соціуму [16];

– *аморальна поведінка майже повністю афільованого з олігархатом і шалено корумпованого політичного класу країни, який, з одного боку, проводить жорсткі (за своїми соціальними наслідками для більшості українців) реформи, пояснюючи необхідність їх реалізації саме в такому форматі «євроінтеграційними вимогами», а з іншого – дуже повільно скорочує власну корумпованість та подальше збільшення персональних прибутків,*

чим девальвує для населення цінність реформ та задекларований прозахідний політичний курс. Аморальність влади спричиняє розвиток суспільства, за влучною характеристикою співака та політика С. Вакарчука, із «перекрученою мораллю» [17];

– *закріплення дуже небезпечного наративу безумовного домінування концепту «сильної, заможної економіки» над потребою у «демократичній політичній системі» стають наслідками консервації патернального стану українців та домінування «цінностей виживання».* Важливість демократії в липні 2017 р. розуміли 34% українців, у той час як прагнення «заможної економіки» демонстрували 54% наших співгромадян [18];

– зростання популярності технологічних, майже віртуальних, і, як правило, популістських проектів (наприклад, партій «Слуга народу» та «Голос»);

– продовження практики вибіркової, але агресивної боротьби із інститутами громадянського суспільства (його антикорупційними організаціями – в першу чергу) та розширення практик інкорпорації протоеліти в діючу афільовану із олігархатом еліту. До прикладів «вдалої» колаборації можна віднести проекти LIVE.LOVE (Р. Ахметов, SCM) та «Нові лідери» (В. Пінчук, EASTONE).

Маємо зробити поки що обережний акцент на тому, що нова влада, яку було обрано, не в останню чергу, через обіцянки монополізації та деолігархазації, поки що не надсилає суспільству чітких сигналів про реалізацію своїх передвиборчих обіцянок. Більше того, припущення політтехнологів про певну афіліацію Зеленського із українськими олігархами, а саме - Коломойським та Пінчуком, створюють підстави робити припущення про зростання впливу олігархату на політичні та економічні процеси в Україні, що може стати не лише підставою для підсилення патрімоніальності влади, а й для призупинки\згортання європейської та євроатлантичної інтеграції України.

П’яте. Діяльність традиційних інститутів (школа, медіа, мистецтво, церква) та новітніх структур, що входять до створеної після Революції Гідності спеціальної системи запобігання корупції, здатних докорінним чином переформатувати ціннісний світ українців, також на сучасному етапі або дефрагментована (медіа,

Антимонопольний комітет України), або перезавантажується (школа, церква, мистецтво), або девальвується (Національне антикорупційне бюро, Національне Агентство запобігання корупції, Спеціальна антикорупційна прокуратура, Державне бюро розслідувань, Антикорупційний суд). Базовою ознакою «захопленої олігархатом держави» є відсутність рівності усіх громадян перед законом, високий рівень корупції в усіх сферах та терпимість до корупції як начебто примордіальної (вродженої, ментальної) риси українців. Незважаючи на створення інститутів спеціальної системи запобігання корупції, активну роботу її окремих ланок, проведену судову реформу в країні, існування великих незалежних медіа (Суспільного ТБ, Громадського ТБ, наприклад), Україна залишається однією з найкорумпованіших країн світу, посідаючи 130-е місце із 180 можливих у дослідженні Corruption Perceptions Index (Індекс сприйняття корупції) за підсумком 2017 р. [19]. Запит в українському суспільстві на справедливість та моральність влади залишається надзвичайно високим.

Шосте. Криза ідентичності Західного світу та формування нового світового порядку збільшує ризик послаблення на діючу українську еліту, державу та інститути екзогенного тиску – тиску західних партнерів України. Якщо раніше ймовірність такого сценарію була лише припущенням, то друга половина 2019 року, пов'язана із першими дипломатичними кроками В. Зеленського, входженням в електоральні цикли США та Франції, перебудовою політичного ландшафту Німеччини, ослабленням ЄС через Brexit, поверненням РФ до ПАРЄ та підготовкою по початку експлуатації «Північного потоку» надає яскраві свідчення його фактичної імплементації.

Чому такий сценарій є критичним для України? По-перше, як вже наголошувалося, специфіка України полягає в тому, що її дуальна ідентичність (спрощено – «прорадянська» та «прозахідна») посилює аморфність суспільства, робить його більш вразливим та ускладнює процес посткомуністичного транзиту. «Пострадянська» частина ідентичності українців корелює із відповідними ціннісними маркерами, де домінують патерналізм та боротьба за виживання. «Прозахідна» частина ідентичності

українців пов'язана із ціннісними наративами більш успішного Західного світу, із повагою до людини, свободи, демократії, власності. Не буде перебільшенням стверджувати, що успішна модернізація України потребує посилення просвіропейської ідентичності. Як посилювати цю складову в умовах зосередження безпосередньо Європи та США на власних питаннях і ймовірного скорочення їх уваги до проблем України – не ясно.

По-друге. Потрібно визнати, що Захід, його фінансові та політичні інститути, його лідери є драйверами і, що не менш важливо, донорами модернізації в Україні. Приміром, в аналітичному звіті про виконання Антикорупційної стратегії на 2014-2017 рр. та Державної програми щодо реалізації засад Антикорупційної стратегії чітко зафіксовано, що «чималу кількість заходів Антикорупційної стратегії органами держави було виконано завдяки значній і системній допомозі міжнародних донорів» [20]. Згідно з інформацією, наданою послом ЄС в Україні Х. Мінгрелі, лише за період 2015-2017 рр. Україна отримала від ЄС «10 млрд. євро фінансової допомоги» (кредити та гранти – *Н. К.*) [21]

По-третє. Неможливо заперечувати, що після Революції Гідності українці розпочали і продовжують імplementувати важливі та складні реформи. Втім, потрібно визнати недостатність винятково ендегенного ресурсу (держави, інститутів, суспільства) для швидкого та успішного завершення Україною транзиту (і ціннісної модернізації – в першу чергу). Чому так відбувається, що однієї лише української ендегенності недостатньо для завершення реформ? Дуальна, або, за визначенням М. Рябчука, дихотомна ідентичність українців [22] не консолідує суспільство навколо спільної мети, а, навпаки, дефрагментує його, все ще залишаючи великими ризики появи в одній державі двох різних націй – з несумісними символами, історичними наративами, зовнішньополітичними орієнтаціями та, загалом, ціннісними системами. Саме відсутність світоглядної консолідації серед українців, співіснування двох – регресного та прогресного – ціннісних світів зробили можливими, по-перше, захоплення України олігархатом (90-і рр. XX ст.), а по-друге, анексію РФ Криму та фактичне захоплення руками місцевих бойовиків частини Сходу України.

1. Грицак Я. «Нація – це не про мову чи про історію, а про модернізацію. Хочеш бути сильним – модернізуйся». Дивись за посиланням: <https://www.unian.ua/society/10332108-istorik-yaroslav-gricak-naciya-ce-ne-pro-movu-chi-pro-istoriyu-a-pro-modernizaciyu-hochesh-buti-silnim-modernizuysya.html>

2. Інтерв'ю Миколи Вересня із Олександром Пасхавером від 19.09.2019 року. Див. за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=jHNQQC6xjSk>

3. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. Москва, Новое издательство, 2011.

4. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Київ. Центр Разумкова. 2017. URL: http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf

5. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / За ред. Ю. Якименка. Київ, Центр Разумкова, 2017. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_PARTII.pdf

6. Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні: червень 2019. Див. за посиланням: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/opros_iri_dinamika_obschestvenno-politicheskikh_vzglyadov_v_ukraine_iyun_2019.html

7. Дихотомія української національної ідентичності: історичні причини та політичні наслідки [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.05 / Рябчук Микола Юрійович ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. - Київ, 2015. - 18 с.

8. Аксіологічний аспект національної ідентичності / М. Рябчук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. - 2012. - Вип. 4. - С. 168-181. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2012_4_16

9. «Сто днів Президента Володимира Зеленського» // Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, серпень, 2019 року. Див.: <https://dif.org.ua/article/100-dniv-pislya-prezidentskikh-viboriv-otsinki-ta-ochikuvannya-gromadyan>

10. Ким є виборці Зеленського і Порошенка? — інтерв'ю з Іриною Бекешкіною // Див. за посиланням: <https://hromadske.ua/posts/kim-ye-viborci-zelenskogo-i-poroshenka-intervyu-z-irinoyu-bekeshkinoyu>

11. Шульга В. «Амбератний стан суспільної свідомості українського соціуму» // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 2014 – Київ, НАН України. Інститут соціології

12. «Портрети регіонів»: итоги. сводные данные, сравнительный анализ между областями. Див. за посиланням: http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/portrety_regionov_itogi_svodnye_dannye_sravnitelnyy_analiz_mezhdu_oblastyami.html

13. These Economies Are Getting More Miserable This Year – Bloomberg – 03.03.2017. – URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-03-03/these-countries-are-getting-more-miserable-this-year>

14. 60% українців живуть за межею бідності – ООН/ІА «Ліра». – 30.03.2017. – URL [http:// news. liga.net/ ua/news/society/14722869-60_ukra_nts_v_zhivut_zhiva_na_mezhe_bidnosti_oon.htm](http://news.liga.net/ua/news/society/14722869-60_ukra_nts_v_zhivut_zhiva_na_mezhe_bidnosti_oon.htm)

15. Helliwell, J., Layard, R., & Sachs, J. (2017). World Happiness Report 2017, New York: Sustainable Development Solutions Network. [Електронний ресурс] – URL: <http://worldhappiness.report/wp-content/uploads/sites/2/2017/03/HR17.pdf>

16. Головаха Є. Соціальний цинізм та аномія в українському суспільстві / Є.Головаха // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 2014. – К.: НАН України. Інститут соціології, 2014. - URL: <http://www.idss.org.ua/news.html>

17. Вакарчук С. О настоящих переменах, псевдоморали и политической культуре. \Див. За посиланням: <https://nv.ua/ukr/opinion/pro-spravzhni-zmini-psevdomorali-ta-politichnu-kulturu-2511174.html>

18. Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні. 21 квітня – 5 травня, 2017. Соціологічна група «РЕЙТИНГ». – К. – травень 2017. – С. 41. URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/2017_may_survey_of_residents_of_ukraine_ua_0001.pdf

19. Corruption perceptions index 2017 \ Див. за посиланням: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017

20. Аналітичний звіт про виконання Антикорупційної стратегії на 2014-2017 роки та Державної програми щодо реалізації засад Антикорупційної стратегії. Див. за посиланням: <http://bit.ly/2Bu3J1K>

21. Украина за 3 года получила от Евросоюза 10 миллиардов евро \Див. за посиланням: <https://strana.ua/news/117776-hlava-predstavitelstva-es-v-ukraine-minharelli-rasskazal-o-razmere-pomoshchi-es-ukraine.html>

22. Рябчук М. Ю. Дихотомія української національної ідентичності: історичні причини та політичні наслідки : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.05 / М. Ю. Рябчук; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса. - Київ, 2015. - 18 с.